

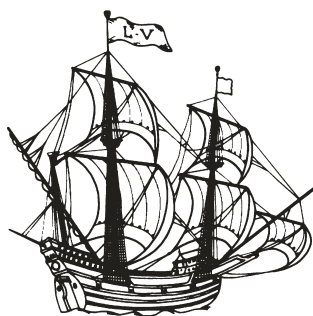
Kunstenaar op Sumatra

De reisdagboeken en natuurtekeningen
van Pieter van Oort (1833-1834)

BEZORGD EN INGELEID DOOR ANDREAS WEBER EN
SYLVIA VAN ZANEN

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING
CXX

Kunstenaar op Sumatra

De reisdagboeken en natuurtekeningen
van Pieter van Oort
(1833-1834)

BEZORGD EN INGELEID
DOOR ANDREAS WEBER EN SYLVIA VAN ZANEN

WALBURGERS

ZUTPHEN

2021

WALBURGERS

De reisdagboeken van Pieter van Oort beslaan deel CXIX (*Kunstenaar op Java*) en CXX (*Kunstenaar op Sumatra*) van de Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging. Het gezamenlijke register bevindt zich in deel CXX.

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van:

J.E. Jurriaanse Stichting, Philippus Corts Fonds, Stichting Fonds Directie der Oostersche Handel en Reederijen, Stichting L.B. Holthuis Fonds, Stichting Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's-Lands Zeedienst, Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Marinus Plantema Foundation, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

J.E. Jurriaanse Stichting

DIRECTIE DER OOSTERSCHE HANDEL EN REEDERIJEN

 L.B. HOLTHUIS
FOND S

 vaderlandsch Fonds
ter aanmoediging van 's-lands zeedienst

Hendrik
Muller
fonds

 GRAVIN VAN BYLANDT
STICHTING

 Marinus Plantema
Foundation

Commissie van Toezicht: dr. Willem F.J. Mörzer Bruyns, dr. Bernhard Schär, dr. Carolien Stolte

Afbeelding omslag: tekening van het meer Samawang (Sumatra). Aquarel en pen over potlood op papier. Getekend door Pieter van Oort in 1833. Centraal Museum Utrecht, 10529.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen

Ontwerp binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Almen

© **kaart:** UvA Kaartenmakers

© 2021 Andreas Weber en Sylvia van Zanen/Linschoten-Vereeniging, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

www.linschoten-vereeniging.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494978

NUR 688

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	9
VERANTWOORDING	33
REISDAGBOEK SUMATRA, PIETER VAN OORT (1833-1834) REISDAGBOEK, DEEL VII: 4 JUNI 1833 - 6 JUNI 1834	37
BIJLAGEN	
BIJLAGE 1: Selectie van natuur- en landschapstekeningen van Pieter van Oort en andere afbeeldingen in de collecties van Naturalis, het Nationaal Museum van Wereldculturen en het Centraal Museum Utrecht	185
BIJLAGE 2: Concordantie	209
GLOSSARIUM van in het Maleis en andere talen gebruikte woorden	214
SUMMARY	216
VERKLARING VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	222
LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	223
LIJST VAN AFBEELDINGEN EN KAARTEN	234
REGISTER OP PERSOONS- EN SCHEEPSNAMEN	235
REGISTER OP GEOGRAFISCHE NAMEN	243
REGISTER OP PLANTEN- EN DIERSOORTEN	269
OVERZICHTSKAART van het bereisde gebied (West-Sumatra)	284

WOORD VOORAF

Het voor u liggende boek – *Kunstenaar op Sumatra* – is een vervolg op het boek *Kunstenaar op Java. De reisdagboeken en natuurtekeningen van Pieter van Oort (1825-1833)* dat als deel 119 van de Werken van de Linschoten-Vereeniging is verschenen. Met de publicatie van beide delen is een volledige uitgave van de reisdagboeken van Pieter van Oort (1804-1834) gerealiseerd, aangevuld met een selectie van zijn natuurtekeningen. Pieter van Oort was een uit Utrecht afkomstige tekenaar van planten, dieren en landschappen. Als lid van de Natuurkundige Commissie voor Nederlandsch-Indië (1820-1850) maakte hij negen jaar lang intensieve reizen op Sumatra, Java en omliggende eilanden van de Indonesische archipel. Het was zijn taak om landschappen, oudheden en door de commissieleden nieuw ontdekte planten- en diersoorten nauwkeurig op papier vast te leggen. Van zijn reizen deed hij daarnaast uitgebreid verslag in dagboeken, waarin hij onder meer de werkzaamheden van de commissieleden, hun eigen dagelijks leven en dat van de lokale bevolking en tal van natuurfenomenen op een levendige manier boekstaafde. Met de scherpe en opmerkelijke blik van een kunstenaar nam hij zijn omgeving in zich op.

Met de afronding van het Sumatra-deel van de editie van de dagboeken van Van Oort, komt een meerdere jaren durende onderneming tot zijn einde. Zonder de hulp van een reeks mensen en instellingen zou het er nooit van gekomen zijn; voor hun steun willen wij dan ook onze grote erkentelijkheid uitdrukken. Door het enthousiasme en de ondersteuning van het bestuur en de leden van de Linschoten-Vereeniging is het binnen vier jaar gelukt om een geïllustreerde uitgave van de Van Oort-dagboeken en natuurtekeningen in twee forse delen te publiceren. Zonder de ervaring van de Linschoten-Vereeniging die sinds 1908 reisverslagen uitgeeft, was het niet gelukt om dit grote project af te ronden. Verder willen wij ook Naturalis Biodiversity Center in Leiden bedanken voor het verlenen van toegang tot de Van Oort-dagboeken en zijn natuurtekeningen die daar worden bewaard. Karien Lahaise, werkzaam als archivaris bij Naturalis, heeft ons geholpen om beeld- en archiefmateriaal boven water te halen. Onze dank gaat ook uit naar

dr. Willem Mörzer Bruyns en dr. Bernhard Schär. Vooral Willem Mörzer Bruyns heeft ons met zijn enorme expertise op het gebied van het uitgeven van handgeschreven reisverslagen enorm geholpen in de vele elkaar opvolgende stadia waarin het manuscript uitgewerkt werd tot zijn huidige vorm. Zonder zijn uitgebreide commentaar en waardevolle adviezen waren we niet zo snel zo ver gekomen. Bernhard Schärs vernieuwende blik op het Nederlandse koloniaal verleden heeft ook in deze uitgave zijn sporen nagelaten.

Voor de identificatie van de door Van Oort afgebeelde vogels in het beeldkatern (bijlage 2) danken wij dr. Justin Jansen. Dr. Marinus Hoogmoed heeft ons geholpen om de amfibieën en reptielen van de huidige wetenschappelijke benaming te voorzien. De zoogdieren op Van Oorts tekeningen werden door dr. Stephen Jackson geïdentificeerd.

Onze dank gaat ook uit naar de subsidiegevers die deze uitgave met hun financiële bijdrage aan de drukkosten mogelijk hebben gemaakt. De samenwerking met de Walburg Pers was een groot plezier. Ook onze herhaaldelijke verzoeken om de afleverdeadline uit te stellen werden zonder commentaar geaccepteerd – veel dank voor jullie begrip! De turbulente periode na het uitbreken van het coronavirus waarin dit boek tot stand kwam zal om meerdere redenen nog lang in ons geheugen geprent blijven staan. Veel dank gaat ook voor dit deel weer uit naar dr. Esther van Gelder die de inleiding van commentaar voorzag en naar dr. Carolien Stolte en Martin van Zanen die wederom met een scherpe blik de drukproeven met ons meelazen.

Onze hoop is dat de uitgave van deze dagboeken zowel een breed algemeen geïnteresseerd publiek als specialisten aanspreekt. Hoewel wij Van Oort in deze uitgave vooral als wetenschappelijk tekenaar introduceren, zijn zijn aantekeningen niet alleen van belang voor wetenschapshistorici. De dagboeken en natuurtekeningen vormen tevens een rijke bron voor historici met belangstelling voor koloniale geschiedenis en kunsthistorici. Ook voor historici met een interesse in mentaliteitsgeschiedenis, militaire geschiedenis en zelfs ecologische geschiedenis zijn Van Oorts zeer gedetailleerde beschrijvingen van het dagelijkse leven, de militaire conflicten waarin hij verzeild raakte en de natuur op Sumatra en Java een ware Fundgrube.

Utrecht / Alphen aan den Rijn, 26 juli 2021

INLEIDING

Wij zijn hier in het midden van den oorlog

Pieter van Oort, 30 juni 1833

Toen de tekenaar Pieter van Oort in juni 1833 op het Amerikaanse schip *Hercules* de haven van Padang (Sumatra) bereikte, was het eiland verwickeld in een slevende koloniale oorlog, die de samenleving inmiddels zwaar getekend had. Van Oort en zijn reisgenoten, allen leden van de Natuurkundige Commissie, waren meegereisd naar Sumatra met een zending van 1100 soldaten die op acht schepen vanuit Batavia naar Padang waren gestuurd om de al aanwezige troepen van het Nederlandse koloniale leger te ondersteunen.¹

De Natuurkundige Commissie vormde indertijd een van de grootste en duurste met overheidsgeld gefinancierde wetenschappelijke verkenningen.² In de dertig jaar dat de commissie actief was, maakten de door koning Willem I uitgezonden leden uitgebreide land- en zeereizen in Nederlands-Indië. Tijdens hun reizen op Sumatra stond de Natuurkundige Commissie, net zoals de extra soldaten, onder het bevel van generaal-majoor Carel Jan Riesz (1791-1856). Riesz was een militair die vlak voor vertrek van Java door de koloniale regering in Batavia als gouvernements-commissaris voor de Westkust van Sumatra was benoemd.³

Al sinds het begin van de negentiende eeuw vocht het Nederlandse koloniale leger op Sumatra met veel militair geweld tegen religieus gedreven leiders – de Padri – in het moeilijk toegankelijke achterland van de havenplaats. De Padri waren strenggelovige, door het wahabisme – een zeer conservatieve stroming binnen de islam – geïnspireerde Sumatraanse priesters, die zich met hun volgers verzetten tegen zowel de traditionele adellijke leiders van Minangkabau in de regio, als de koloniale overheid.⁴ Om het verzet van de Padri voorgoed de kop in te drukken, werden extra troepen naar Padang gezonden. Van Oort en de andere leden van de Natuurkundige Commissie was gevraagd om in de achterhoede van de troepen mee te reizen om kennis over landbouw, natuur, geografie en lokaal bestuur te verzamelen en de lokale koloniale overheid met urgente vraagstukken te helpen. Voor de Natuurkundige Commissie bood een verblijf op Sumatra daarnaast een uitgelezen kans om natuurhistorische objecten te verzamelen in nog nauwelijks onderzochte gebieden met naar verwachting een heel eigen flora en fauna.

1. Ankerplaats in Padang. Waarschijnlijk gemaakt door Hubert de Stuers (1788-1861), vanaf 1824 hoofd van het Nederlandse bestuur in Sumatra. Tekening, inkt op papier, ca. 1826. Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, TM-3728-292.

Aangezien een parlementair toezicht op de toenmalige Nederlandse koloniën in Zuidoost-Azië tot in het midden van de negentiende eeuw ontbrak, bleef het conflict met de Padri in Nederland en andere delen van Europa zo goed als onopgemerkt. Kranten uit de eerste helft van de negentiende eeuw vermeldden nauwelijks iets over de oorlog. Ook in de Nederlandse koloniale historiografie hebben deze 'Padri-oorlogen' tot dusver relatief weinig aandacht gekregen.⁵ Een uitzondering vormt het onderzoek van Ger Teitler die rijke studies over de Padri-oorlogen heeft gepubliceerd.⁶ De dagboeken die Van Oort bijhield tijdens zijn verblijf op Sumatra in 1833-1834 en de tekeningen die hij in deze periode maakte, geven een unieke aanvulling op ons inzicht in het dagelijks leven tijdens deze weinig bekende koloniale oorlog.

Van Oort verbleef vanaf juni 1833 in totaal vijftien maanden aan de westkust van Sumatra. In deze periode was het Nederlandse koloniale leger vooral bezig om Bonjol, een belangrijke machtsbasis van de Padri ten noorden van Padang, in te nemen, en lokale opstanden in andere delen van Minangkabau, vooral in de districten Tanah Datar en Agam, te onderdrukken.⁷ Van Oort maakte vanuit Padang drie reizen naar de genoemde Minangkabause districten Agam en Tanah Datar, vaak onder bescherming van soldaten. Een vierde reis langs de kust ten zuiden van Padang had als doel om een geschikte plek voor de aanleg van een nieuwe Nederlandse haven te verkennen. De beschikbaarheid van goed toegankelijke havens was een belangrijke voorwaarde voor het kunnen uitzenden van troepen vanuit Java naar Sumatra.⁸ Ook voor de export van koffie en andere producten was de koloniale overheid sterk afhankelijk van goede havens. Hoewel Sumatra in de vroege negentiende eeuw economisch minder interessant was dan Java, was het voor de koloniale overheid in Batavia en de overheid in Den Haag belangrijk om strikte zeggenschap uit te oefenen over grote delen van Sumatra. Bovendien hoopte de koloniale regering het eiland te ontwikkelen tot een wingewest door de export van koffie.⁹ Van een koloniale onthoudingspolitiek kon in Sumatra daarom geen sprake zijn en opstanden werden met militair geweld onderdrukt. Naast het lokale verzet door de Padri werd ook mogelijke Britse inmenging vanuit het naburige Malakka gevreesd.¹⁰

Om de reizen van Van Oort door Minangkabau aan de westkust van Sumatra in historische context te plaatsen is deze inleiding in twee delen opgesplitst. Het eerste gedeelte geeft meer achtergrond over de Padri-oorlogen in dit gebied en belicht de rol die militair geweld in het dagelijkse leven in Minangkabau speelde. Niet alleen voor de Nederlandse koloniale staat, maar ook voor de Padri was militair geweld een belangrijk middel om hun regionale, politieke

en economische positie uit te bouwen of te verdedigen.¹¹ In het tweede gedeelte staat de vergaring van kennis en het tekenen van natuurhistorische voorwerpen centraal. De bezorgers hebben daarvoor gebruik gemaakt van egodocumenten en publicaties van verschillende leden van de Natuurkundige Commissie. Naast het hier uitgegeven dagboek van Pieter van Oort zelf, zijn dat een eveneens bij Naturalis bewaard onuitgegeven dagboek van de botanicus Pieter Willem Korthals (1807-1892) en publicaties van Salomon Müller (1804-1864) en Heinrich Bürger (1806-1858).¹² Heinrich Bürger was een Duitse apotheker die voorafgaand aan zijn verblijf op Sumatra samen met Philipp Franz von Siebold (1796-1866) in Japan een grote natuurhistorische collectie bijeen had gebracht.¹³ Met de plantkundige Korthals en de preparateur Müller had Van Oort jarenlang gewerkt en gereisd op Java, Nieuw-Guinea en Timor.¹⁴ Aangezien Van Oort tijdens zijn jaren in Nederlands-Indië vaak samen reisde met Korthals, Müller en/of Bürger zijn ook in hun brieven, dagboeken en gepubliceerde teksten sporen van Pieter van Oort te vinden. Informatie uit deze bronnen met betrekking tot Van Oorts reizen op Sumatra is in deze inleiding verwerkt in zoverre ze een aanvulling vormen op de dagboeken zelf. Tot slot wordt in de conclusie kort gereflecteerd op de invloed van het werk van de ‘kunstenaar’ Van Oort op het koloniale natuurhistorische onderzoek.

Reizen in Minangkabau

Van Oorts reizen langs de westkust van Sumatra beperkten zich vooral tot de landstreek Minangkabau, een zeer dichtbevolkt gebied dat door de Bukit Barisan, een hoge bergketen niet ver ten oosten van Padang, begrensd werd. Het gebied in het midden van Sumatra, dat door de koloniale overheid meestal werd aangeduid als de Padangse Bovenlanden, kent een rijke geschiedenis. Nog voor de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) aan het einde van de zestiende eeuw haar eerste handelspost op Sumatra opende, maakten Minangkabause kooplieden deel uit van een enorm handelsnetwerk dat zich van de westkust van Afrika tot het Midden-Oosten en India uitstreekte.

In de periode waarin Van Oort door de regio reisde, strekte het rijk van Minangkabau zich uit over vier zeer vruchtbare dalen, waarin vooral rijst werd verbouwd: Agam, Solok-Singkarak, Limapuluh Kota en Tanah Datar. Agam en Tanah Datar lagen dichtbij de vulkaan Merapi, en Solok dichtbij de vulkaan Singkarak. Het rijk werd geregeerd door een vorstenhuis, waarvan de politieke invloed op het delven van goud berustte. Het hart van het rijk bevond zich aan de

2. Topografische kaart van Minangkabau. W. Marsden, *History of Sumatra* (1784).

voet van de Merapi in de buurt van Bukittingi.¹⁵ Net als in de vroege negentiende eeuw is Minangkabau ook in het huidige Indonesië nog steeds het dichtstbevolkte gebied op het eiland. Bijna drie procent van de totale Indonesische bevolking is afkomstig uit Minangkabau.

De opkomst van de Padri aan het einde van de achttiende eeuw viel samen met machtsverlies van het Minangkabause vorstenhuis en het ontstaan van een nieuwe bovenlaag, bestaande uit particuliere ondernemers die via havens aan de oostkust van Sumatra koffie en andere exportproducten met veel winst verkochten. De afnemers waren Britse, Amerikaanse, Chinese en Maleise handelaren.¹⁶ De groeiende welvaart leidde ertoe dat steeds meer Minangkabauers de jaarlijkse bedevaartreis naar Mekka konden betalen. In Mekka kwamen ze in aanraking met het wahabisme, een aan het begin van de negentiende eeuw op Sumatra geïntroduceerde conservatieve stroming van de op het eiland al sinds eeuwen gepraktiseerde islam.¹⁷ Binnen deze nieuwe rijke bovenlaag vielen de ideeën van het wahabisme, dat sterk in contrast stond met de aloude levenswijze op Sumatra, in vruchtbare bodem. Met name op de traditionele matri-lineaire inrichting van de samenleving, die een grote stempel drukte op het dagelijkse leven van de Minangkabau-families, begonnen sommige pelgrims na hun terugkeer uit Mekka felle kritiek te uiten.¹⁸ Voor deze pelgrims, die zichzelf Padri noemden, was vooral de centrale rol die vrouwen binnen deze families speelden een doorn in het oog. Net zoals in andere matriarchale samenlevingen waren het de vrouwen die binnen families volledig verantwoordelijk waren voor financiën, verdeling van bezit, erfenissen, de organisatie van het dorpsbestuur en het werk op de (rijst)velden.¹⁹ Een ander punt van kritiek was het gedrag van mannelijke Minangkabauers die niet op de velden mochten werken, maar zich in plaats daarvan op markten met hanengevechten en andere kansspelen bezighielden en opium, tabak, en sterke drank consumeerden. Aangezien de nieuwe bovenlaag van ondernemers vooral bestond uit Minangkabause mannen die in de traditionele matriarchale samenleving slechts een ondergeschikte rol konden spelen, omarmde zij de kritiek van de Padri op het matriarchaat en de daarmee verbonden verdeling van macht en bezit.²⁰

Voor het Nederlandse koloniale leger begon de Padri-oorlog in 1821, twee jaar nadat de Britten de havenstad Padang en andere delen van Sumatra aan Nederland hadden overgedragen na afloop van het Britse interregnum (1811-1815). De aanleiding voor het Nederlandse ingrijpen in de aanvankelijk lokale onenigheden was waarschijnlijk dat het de Padri gelukt was om de handel tussen Minangkabau met Padang en andere havens langs de westkust van Sumatra te verstoren. Bonjol, de hoofdplaats van de Padri, circa 150

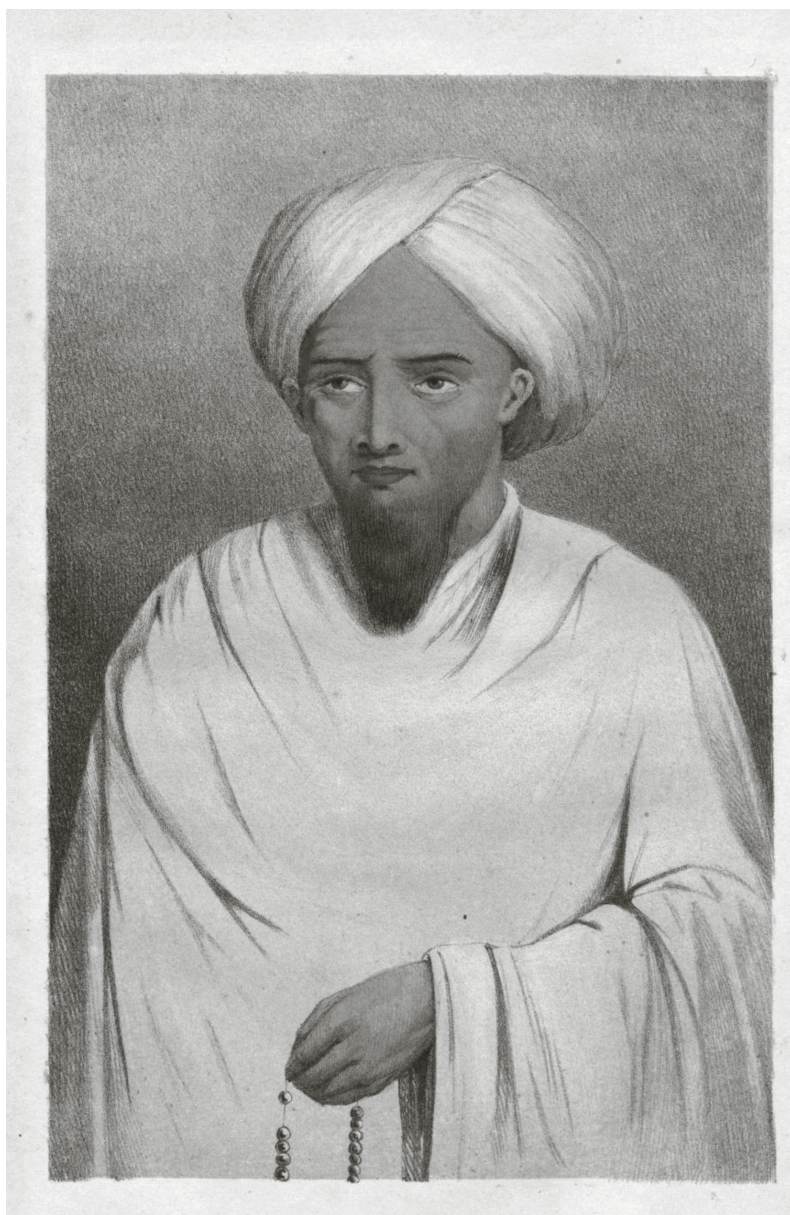

3. Vulkaan Gunung Merapi vanuit Agam. Chromolithografie. S. van Deventer et al., *De Indische Archipel* (1877).

kilometer ten noorden van Padang, maakte deel uit van een actief handelsnetwerk op het eiland. Engelse en Indiase goederen, zoals textiel, bereikten Bonjol ook via de havens in Atjeh in het noorden van Sumatra, waardoor de Nederlandse machthebbers en handelaars in Padang omzeild werden.²¹ De spanningen liepen verder op toen het Nederlandse koloniale leger in 1825 (na het sluiten van het Traktaat van Londen) alle voormalige Britse kustplaatsen ten noorden van Padang in bezit nam, waardoor de handelsmogelijkheden van de Padri sterk beperkt werden en een belangrijke bron van inkomsten voor hen dus dreigde op te drogen.²² Vanaf 1825 werd de handel strak gereguleerd door de koloniale overheid: alle handel vanuit en naar Minangkabau moest vanaf dat moment via Nederlandse havens langs de westkust verlopen. Bovendien was in plaats van Tiku nu opeens Barus de noordelijkste Nederlandse haven.²³ Het verzet van de Padri tegen deze maatregel was hevig. In 1831 werden de havensteden Air Bangis en Natal ten noorden van Padang door grote door de Padri aangevoerde legers met wisselend succes aangevallen. Het Nederlandse koloniale leger reageerde met de vernietiging van Batahan en Tabuyung, twee belangrijke havens die voor de Padri in Bonjol van groot strategisch belang waren.

In de maanden voor Van Oorts aankomst in Padang in juni 1833, was de politieke en economische invloed van de Padri in Minangkabau ernstig verzwakt. Een jaar eerder, in september 1832, hadden Nederlandse troepen enkele dorpen en de vallei Alahan Panjang, op een dagreis van Bonjol gelegen, bezet. Als gevolg van dit groeiende militaire machtsvertoon en tevens door interne conflicten en strijd, zagen twee belangrijke militair en geestelijk leiders, Tuanku Imam Bonjol (1772-1864) en Tuanku Muda (?-1833), zich gedwongen om een vredesakkoord met de Nederlandse koloniale regering te sluiten.²⁴ Terwijl Tuanku Muda tot regent van het district Alahan Panjang (waar Bonjol deel van uitmaakte) werd benoemd, moest de imam beloven zich vanaf dat moment alleen nog met religieuze aangelegenheden bezig te houden. Voor de Nederlandse resident van Sumatra's Westkust, Cornelis Pieter Jacob Elout (1795-1843), en ook de koloniale regering in Batavia, was dit akkoord een belangrijke stap om Nederlands economische belangen en politieke invloed op Sumatra veilig te stellen. Elout, die afkomstig was uit een Haarlemse familie, was al sinds 1816 in verschillende functies bij het bestuur van Nederlands-Indië betrokken. In 1830 was hij benoemd tot resident en militair commandant van Sumatra's westkust.

De goede verhouding tussen de Padri en de Nederlandse koloniale regering in Sumatra was van korte duur. Vooral de ontevredenheid over opgelegde belastingen, ingrepen in lokale bestuurspraktijken en afgedwongen koeliediensten leidden in het begin

4. **Tuanku Imam Bondjol.** Chromolithografie. Hubert de Stuers, *De vestiging*, deel 1 (1849).

van 1833 tot een uitbarsting van geweld in Agam en Tanah Datar.²⁵ Lokale bestuurders en militaire leiders, onder wie de Javaanse legerleider Ali Basah, ook bekend onder de naam Sentot, zagen in de ontevredenheid een kans om de Nederlandse aanwezigheid met militaire middelen opnieuw ter discussie te stellen. Het gevolg was een serie van kleinere gevechten en aanvallen die aan beide kanten levens eisten. In mei 1833, een maand voor Van Oorts aankomst op Sumatra, werden bijvoorbeeld Fort De Kock en Fort De Koriri omsingeld en daardoor afgesloten van de toevoer van levensmiddelen en militaire goederen. Ook in het dal van Sinamar, dicht bij Fort Buo in Tanah Datar, brak een opstand uit. Als reactie hierop werden in juli 1833 vijftien lokale leiders, onder wie ook Padri die de aanvallen geleid hadden, geëxecuteerd.²⁶ Ondanks deze harde maatregelen bleven sommige leiders, zoals Raja di Buo, zich tot het einde van de Padri-oorlog in 1838 met militaire middelen tegen het Nederlandse koloniale leger verzetten. De situatie in Minangkabau werd verder op scherp gezet door de Nederlandse maatregel om alle in slavernij voor de Minangkabauers werkende personen vrij te laten. Zonder hun hulp was het onmogelijk om genoeg rijst en andere noodzakelijke gewassen te verbouwen in de gebieden rondom Bonjol. Het koloniale bestuur dwong inwoners ook om te helpen bij bouwwerkzaamheden en het aanleggen van wegen en bij het dragen van goederen van en naar de kust.²⁷ Dit draagwerk hing nauw samen met de bevoorrading van Nederlandse versterkingen: aan het begin van de negentiende eeuw onderhield het Nederlandse koloniale bestuur een netwerk van meer dan dertig vestigingen en forten in Minangkabau die continu bevoorrad moesten worden met militair materiaal en voedsel.

De strijd van het Nederlandse koloniale leger tegen de Padri die aan beide kanten in de loop der jaren circa vijftigduizend levens kostte, was vanuit militair oogpunt complex.²⁸ Terwijl het Nederlandse koloniale leger vooral licht geschut (zogenoemde lila's) en zwaar geschut (houwitsers) inzette, haalden de Padri hun voordeel uit een veel betere terreinkennis, het gebruik van lokale vuurwapens, en de goede verdediging van kampongs of dorpen. Kampongs, en de huizen daarin, waren vaak versterkt met muren en met doornbamboe (soms meters dik) begroeide wallen.²⁹ Zelfs met kogels van licht geschut of vuur konden deze bamboe omheiningen niet vernietigd worden. Vaak waren rond dorpen ook diepe wolfskuilen en loopgraven aangelegd. In de wolfskuilen of op open terrein, begroeid met hoge grassen (alang alang), plaatsten de Padri soms scherpe bamboestokjes (ranjoes) die aanvallende soldaten zwaar konden verwonden. In dergelijk open terrein werd het Nederlandse koloniale leger vaak door kilometerslange verdedigingswallen tegengehouden van

5. Voorbeeld van een geweer dat door de Padri werd gebruikt. Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, TM-886-52.

waarachter Padri met vuurwapens aanvallen uitvoerden. Aangezien Minangkabause geweren geen kolf en daardoor een grote terugslag hadden, dienden deze verdedigingswallen als belangrijke fysieke steun voor scherpschutters.³⁰

Het Nederlandse koloniale leger zag zich daarbij ook tegenover een allermintst geringe tegenstand geplaatst: rond de aankomst van Van Oort op Sumatra in juni 1833 vochten meer dan twintigduizend gewapende Minangkabause strijders tegen een koloniaal leger dat op dat moment uit circa tienduizend tot vijftienduizend soldaten bestond.³¹ Slechts een minderheid daarvan bestond uit Nederlanders en huurlingen uit andere Europese landen; meer dan twee derde kwam uit de regio zelf.³² Veel van deze lokale militairen in Nederlandse dienst kwamen uit het Batakgebied ten noorden van Minangkabau, van Java, of uit andere delen van de Indische archipel.

Kennis vergaren in oorlogsgebied

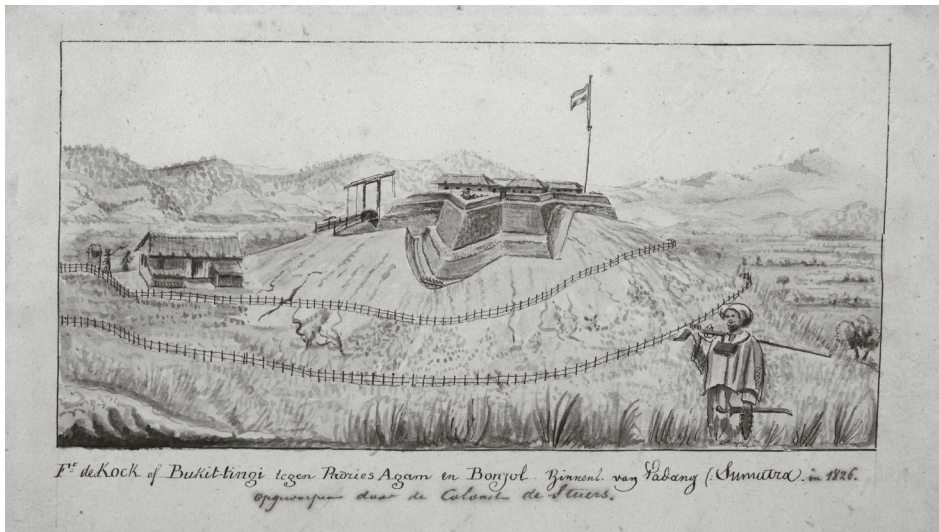
Van Oort reisde met de Natuurkundige Commissie vanuit Padang mee met het leger. Naast de leden Pieter van Oort, Pieter Willem Korthals, Salomon Müller, D.H.R. van Gelder en Heinrich Bürger, maakten ook P.J.B. de Perez, een zeeofficier, en H.L. Osthoff, een hydrograaf, deel uit van het reisgezelschap. Terwijl De Perez en Osthoff de opdracht hadden gekregen om de kust ten noorden van Padang in kaart te brengen, werd van de Natuurkundige Commissie gevraagd om gedetailleerde informatie te vergaren over natuur, geografie en natuurlijke hulpbronnen in het achterland van Padang, het gebied dat oorspronkelijk het rijk van Minangkabau bestreek.³³ Kennis over Sumatra was schaars onder koloniale bestuurders in de vroege negentiende eeuw. Naast uitgebreidere beschrijvingen van William Marsden (1754-1836), Adolph Eschels-Kroon (1736-1793) en John Crawfurd (1783-1868), konden bestuurders slechts op kortere teksten terugrijpen die in tijdschriften waren gepubliceerd.³⁴ Nog op in 1840 gedrukte kaarten wordt opgemerkt dat over Minangkabau weinig bekend was.³⁵ De dagboeken van Pieter van Oort en Pieter

Willem Korthals, waarin veel gegevens over omgeving en levensomstandigheden genoteerd staan, geven daarom een uniek inzicht in dit gebied met zijn bijzondere flora en fauna, en in het dagelijkse leven aan de westkust van Sumatra in de jaren kort voor de verovering van Bonjol in 1837. Van Oorts dagboeken zijn integraal in deze uitgave opgenomen; de dagboeken van Pieter Willem Korthals kunnen in het archief van Naturalis in Leiden geraadpleegd worden.³⁶

In de maanden na Van Oorts aankomst in Padang in juni 1833 maakten de tekenaar en de andere leden van de Natuurkundige Commissie, zoals al aangegeven, verschillende kortere en langere reizen. Deze verliepen anders dan de reizen die Van Oort eerder maakte op Java. Terwijl de Commissie op Java op hen welgezinde landgoed-eigenaren en een netwerk van ambtswoningen (*pasangrahan*) kon leunen voor overnachtingen tijdens reizen of als uitvalsbasis voor hun onderzoek in meer afgelegen regio's, ontbrak er in Sumatra een vergelijkbare infrastructuur. Net zoals het leger maakte de Commissie in plaats daarvan vooral gebruik van de meer dan dertig forten die de Nederlandse koloniale regering na het uitbreken van de Padri-oorlogen had gebouwd. De forten lagen op een korte reisdag afstand van elkaar, waardoor een (relatief) veilige overnachtingsplaats steeds gegarandeerd was. Elk fort omvatte meerdere officierswoningen, een kazerne en ook een kruithuis. Aangezien de forten op strategisch belangrijke punten lagen, waren ze vaak beveiligd met geschut – 'stukken', zoals Van Oort schrijft. Desondanks bleven deze forten kwetsbaar, ook grotere forten zoals Fort De Kock in Agam dichtbij Bonjol. Een belangrijke oorzaak daarvan lag in het feit dat veel van de forten geen directe toegang hadden tot drinkwater, dat van (soms relatief ver) buiten het fort gehaald moest worden. Daardoor konden deze schuilplaatsen van het Nederlandse koloniale bestuur snel in gevaar gebracht worden: een belegering betekende automatisch een afsnijding van water.³⁷ Het was vanwege deze problematiek dat de Natuurkundige Commissie in juli 1833 de opdracht kreeg om te onderzoeken of er niet langs een rivier dichtbij Fort De Kock een geschikte plaats was waar een nieuw fort opgericht kon worden.³⁸ Doel was niet zozeer om het fort te 'verhuizen' naar het water, maar om de directe watertoevoer van Fort De Kock te beveiligen vanuit het nieuw op te richten fort. De uitkomsten van het bodemonderzoek van de Commissie wogen voor de koloniale regering zwaar mee in de beslissing om al dan niet een dergelijk nieuw fort dicht bij het water te bouwen.

Fort De Kock en andere forten in de districten Agam en Tanah Datar waren in de eerste maanden van Van Oorts reizen op Sumatra dus van groot belang. Tot oktober 1833 volgden de leden van de Commissie vooral de troepenbewegingen in het oorlogsgebied in

Agam, in de regio grenzend aan Bonjol, door mee te reizen met het leger. Het reisgezelschap van de Commissieleden en hun vanuit Java meegenomen eigen bedienden trok daardoor in deze periode gelijk op met vele honderden Europese en lokale soldaten, plus een vergelijkbaar aantal dragers en andere helpers.³⁹ Vaak telde de stoet waarmee Van Oort reisde meer dan duizend personen. Uitstapjes voor onderzoek in de omgeving van een verblijfplaats of meerdaagse tochten in de natuur, zoals de Commissieleden gewend waren te doen op Java, waren in de oorlogsomstandigheden op Sumatra niet mogelijk. Zelfs kleinere uitstapjes langs de route konden slechts met extra militaire beveiliging plaatsvinden vanwege het maar al te reële gevaar van overvallen.⁴⁰ Ook tijdens overnachtingen van de stoet was vaak zware beveiliging nodig.⁴¹ Tijdens zijn verblijf in Fort De Kock in juli 1833 noteert Van Oort daarover in zijn dagboek: “Het is in het Agamsche nog in ’t geheel niet rustig. [...] Men durft zich zonder bedekking niet eens in de naaste dorpen te begeven, uit vrees vermoord te worden.”⁴² Alleen in gebieden ver weg van Bonjol konden Van Oort en de andere leden van de Commissie zonder beveiliging in dorpen of poststations verblijven. De verwachtingen met betrekking tot natuurhistorisch onderzoek waren onder de leden van de Commissie tot het najaar van 1833 daarom ook niet hoog.⁴³ Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er geen natuurhistorische tekeningen van Van Oort uit deze eerste periode op Sumatra bewaard zijn gebleven.

6. Fort De Kock in Agam. Aquareltekening op papier, 1826 door Hubert de Stuers. Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, TM-3728-288.

Tijdens de eerste maanden op Sumatra stonden de leden van de Natuurkundige Commissie in nauw contact met de leiding van het koloniale leger. In juli 1833 verbleven ze bijvoorbeeld samen met Carel Jan Riesz, gouvernements-commissaris voor de Westkust van Sumatra, en andere hoge officieren in Fort De Kock. De in Den Bosch geboren Riesz had een lange carrière in het Franse, Nederlandse en koloniale leger achter de rug. Aangezien de Commissieleden in hoge mate afhankelijk waren van de goedkeuring van Riesz voor het verkrijgen van toestemming voor werkzaamheden in minder vijandelijke gebieden, was een goede verstandhouding met hem van groot belang. Om Riesz aan hun kant te krijgen bood de Commissie onder andere aan om mogelijkheden voor een nieuwe weg – door moeilijk begaanbaar berggebied – van Padang naar Minangkabau te verkennen.⁴⁴ Met een goede en brede nieuwe weg via het Ambadjang-gebergte hoopte de koloniale regering een snellere en veiligere toegang tot Minangkabau te realiseren. Gedetailleerde hoogtemetingen, die de Commissie kon uitvoeren, waren essentieel voor het bepalen van een geschikt tracé.

Hoogtemetingen werden in de vroege negentiende eeuw met behulp van barometers en thermometers bepaald. Niet alleen Van Oorts dagboek, maar ook het dagboek van Korthals bevat veel gedetailleerde metingen die de hoogte van bergen en andere hoogtes rond Fort De Kock en andere strategische punten aangeven. Tussen 27 juni en 22 juli 1833 noteerde Van Oort honderden barometer- en temperatuurmetingen in zijn dagboek.⁴⁵

Om een hoogtemeting succesvol uit te voeren was het nodig om een berg of hoogte te beklimmen en op de top verschillende metingen te doen met een barometer en thermometer. Uitgangspunt voor de berekening van de hoogte was de luchtdruk op zeeniveau, daarna kon, na een tweede meting op de top, via een simpele berekening de hoogte van een berg vastgesteld worden. De eerste aflezing op de barometer werd dus op zeeniveau gedaan, de tweede op de bergtop. Het verschil werd omgezet in meters hoogteverschil, rekening houdend met de invloed van het temperatuurverschil. Hiervoor was een thermometer nodig.⁴⁶

Heinrich Bürger en Pieter Willem Korthals gebruikten dergelijke hoogtemetingen ook om een kloof in het Ambadjang-gebergte in kaart te brengen. Uit de metingen bleek dat deze kloof geschikt was voor het aanleggen van de gewenste nieuwe weg van de kust naar Minangkabau.⁴⁷ Al binnen enkele weken na voltooiing van de metingen werd gestart met de aanleg.⁴⁸

Het belang van dergelijke wegen was in de visie van de koloniale regering tweeledig. Naast de bevoorrading van de vele forten in de omgeving en de aanvoer van zwaar geschut, moest een verbetering van de infrastructuur (wegen en forten, in combinatie met goedko-

pe arbeid) op langere termijn ook leiden tot een sneller en efficiënter transport van landbouwproducten zoals koffie en suiker van het binnenland naar de kust, waar ze op de schepen van de Nederlandse Handel-Maatschappij (NHM) konden worden geladen. De NHM vervoerde de producten naar Europa waar ze winstgevend verkocht werden.⁴⁹ Om de export van koffie te vergemakkelijken was de koloniale regering van plan om op verschillende plekken in Minangkabau agenten en versterkte depots van de NHM te plaatsen. Om de medewerking van de lokale bevolking te garanderen zou de Minangkabauers – in ruil voor de koffie en suiker – geld, ijzer, zout, textiel en amfoien (opium) aangeboden worden. De nieuwe weg door het Ambadjang-gebergte zorgde er daarnaast voor dat ook karren en speciale draagpaarden ingezet konden worden, zodat men voor het vervoer niet meer alleen afhankelijk was van dragers uit de lokale bevolking en er ook minder bewakers nodig waren.

In een brief aan de Minister van Koloniën van januari 1834 onderstreepte gouverneur-generaal Johannes van den Bosch de cruciale rol die de Commissie bij het aanleggen van de nieuwe weg van de kust naar Fort Van der Capellen via het Ambadjang-gebergte had. Volgens Van den Bosch had de Commissie, en vooral Heinrich Bürger, het koloniale bestuur een “gewichtigen dienst bewezen”.⁵⁰ Naast militaire middelen zoals zwaar geschut konden via de nieuwe weg ook landbouwproducten veel sneller, goedkoper en met minder dragers en bewakers naar de kust vervoerd worden. Uiteindelijk hoopte de koloniale regering om 3,2 ton koffie per dag vanuit het binnenland via de nieuwe weg naar de kust te kunnen laten vervoeren.⁵¹ De opbrengsten van de verkoop in Europa kwamen toe aan de aandeelhouders van de NHM, die een aanzienlijk jaarlijks dividend op hun aandelen verwachtten.⁵²

7. Voorbeeldweergave van hoogtemetingen zoals die door de Commissie op Sumatra en Java zijn doorgevoerd. Voor de geprojecteerde doorsnede van Sumatra werd Fort De Kock als een van de referentiepunten gebruikt. C.J. Temminck et al., *Verhandelingen*, deel 3, plaat 83.

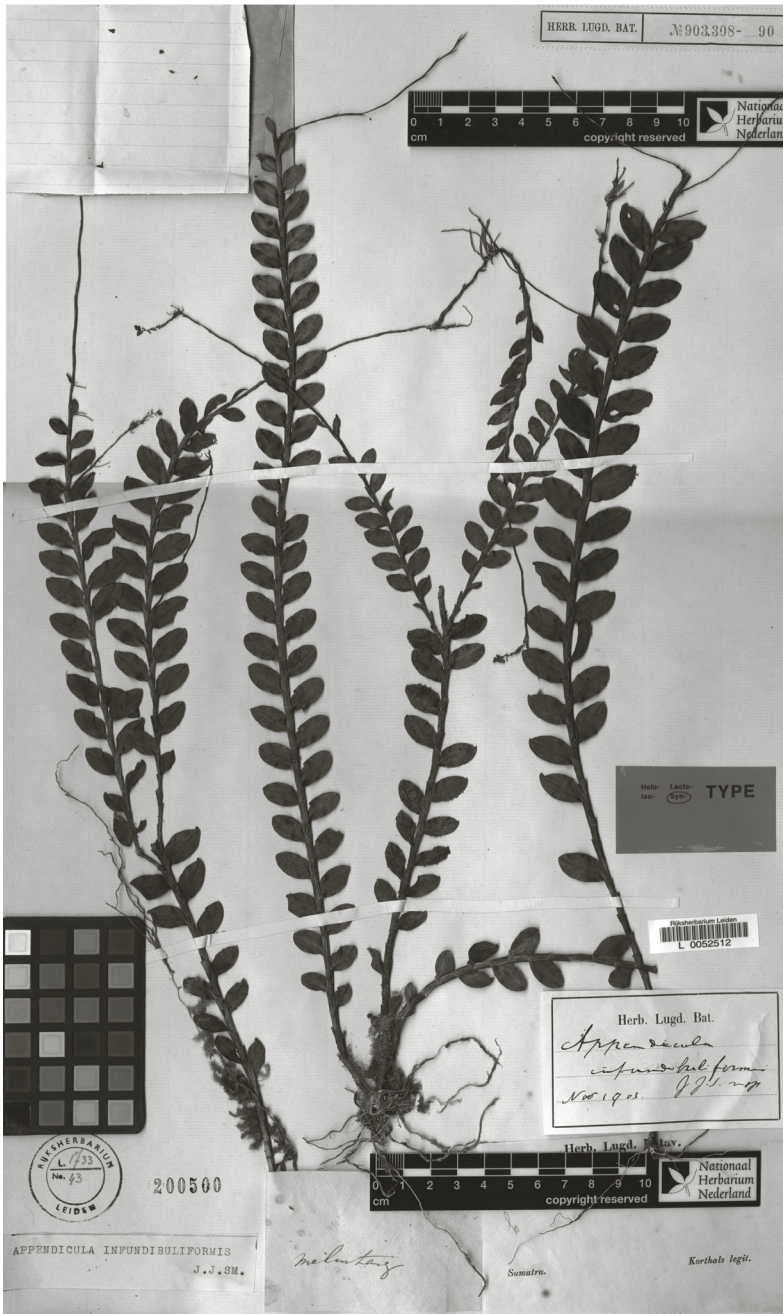
Vroege dood en nalatenschap

Net zoals veel andere leden van de Commissie overleed Van Oort op jonge leeftijd. Hij zou Sumatra nooit meer verlaten. Vanaf zijn aankomst op het eiland tot zijn overlijden in september 1834 werd hij geplaagd door ziektes.⁵³ Meerdere keren was hij wekenlang niet in staat om te tekenen. Soms werd hij zelfs gedwongen om reizen door de regio af te breken en naar Padang terug te keren om daar te herstellen. De achtergrond van de ziektes is nu moeilijk te achterhalen. Ook in de rouwadvertenties die na zijn overlijden in kranten op Java en in Nederland zijn verschenen, wordt niet vermeld aan welke ziekte hij is overleden.⁵⁴

Ondanks de lange ziekteperiodes en moeilijke reisomstandigheden slaagde Van Oort er toch in om op Sumatra verschillende tekeningen van dieren en landschappen af te ronden. In de maanden voor zijn dood in september 1834 kreeg de Commissie eindelijk de gelegenheid om zich te richten op het door hen zo gewenste onderzoek naar de lokale flora en fauna en werd de basis gelegd voor omvangrijke zendingen natuurlijke objecten, tekeningen en beschrijvingen die eind 1835 vanuit Padang naar het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden werden verstuurd. Naast het dagboek zelf geven in het archief van Naturalis bewaard gebleven verzendlijsten een beter inzicht in de artistieke en wetenschappelijke opbrengsten van de reis naar Sumatra.

Op Sumatra verzamelde de commissie tussen de tien- en twintigduizend planten en dieren. Van Pieter Willem Korthals alleen al worden bij Naturalis meer dan zesduizend herbariumvellen met planten van Sumatra bewaard.⁵⁵ Veel ervan zijn zo genoemde type-exemplaren die leidend zijn bij de beschrijving van een nieuwe plantensoort. Volgens de handgeschreven verzendlijsten werden tussen augustus en december 1835 vanuit Padang zestien kisten en negen grote vaten met in spiritus geconserveerde dieren verzonden. Bovendien behelsde elke zending een verder niet gespecificeerd aantal insecten en vissen die in kleinere kisten verpakt waren.⁵⁶ Naast allerlei kleinere dieren, bevonden zich in de kisten ook geraamtes en huiden van neushoorns, apen en Sumatraanse tijgers. Gezien de verhoudingsgewijs grote kans op schipbreuken werden de kisten en vaten over vier schepen verdeeld, bij wijze van risicospreiding.⁵⁷

De tekeningen van Van Oort werden vaak in een aparte houten kist samen met andere tekeningen verstuurd.⁵⁸ Op grond van wat er aan tekeningen bewaard gebleven is, aangevuld met informatie uit de dagboeken en de verzendlijsten, is aan te nemen dat Van Oort op Sumatra tussen de vijftig en honderd tekeningen van planten, dieren en landschappen heeft vervaardigd; veel minder dan hij in de

8. Herbariumvel met een door Pieter Willem Korthals op Sumatra verzamelde plant (*Appendicula infundibuliformis*). Naturalis Biodiversity Center, L 0052512.

voorafgaande jaren op Java, Nieuw-Guinea en Timor gemaakt had. Dit relatief lage aantal is meer dan begrijpelijk gezien de al genoemde ziekteperiodes en ook de moeilijke reisomstandigheden.⁵⁹ In de eerste maanden na zijn aankomst op Sumatra kon Van Oort weinig tekenen. Zijn tekenactiviteiten beperkten zich toen tot schetsjes van monumenten of landschappen.⁶⁰ Vooral het hoge reistempo, de voortdurende onrust door het rumoerige gezelschap van soldaten, het krijgsgewoel en de continue dreiging stonden het Van Oort en zijn medereizigers niet toe om de natuur langs de reisroutes nader te verkennen of onderzoeksresultaten nadien rustig uit te werken. Pas vanaf oktober 1833 komen in Van Oorts dagboek vaker verwijzingen voor naar dieren die hij tekende.⁶¹ De in het beeldkatern van dit boek afgebeelde dieren zijn waarschijnlijk grotendeels in of rond Batang Singalang ontstaan, waar Van Oort in 1834 maandenlang verbleef.⁶² Batang Singalang lag dichtbij Fort De Kock en was daardoor een relatief veilige plek waar de Commissie uitgebreid natuuronderzoek kon doen.

Van Oorts tekeningen en dagboeken bereikten het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden in het najaar van 1836, waar ze door onder anderen Coenraad Jacob Temminck, de eerste directeur van dat museum, bestudeerd werden.⁶³ Temminck was op dat moment met anderen bezig om een grote publicatie over de flora, fauna en etnografie van Nederlands-Indië samen te stellen, die tussen 1839 en 1847 in drie delen onder de naam *Verhandeling over de Natuurlijke Geschiedenis der Overzeesche Bezittingen* zou verschijnen. De *Verhandelingen* bevatten veel beschrijvingen en afbeeldingen van zoogdieren, vissen, reptielen, vogels, vlinders en insecten die Van Oort en de andere Commissieleden tijdens hun reizen in de regio in woord en beeld hadden vastgelegd. Van Oorts tekeningen van reptielen en amfibieën die op Sumatra en in andere delen van de Indische archipel zijn ontstaan, werden ook gebruikt voor andere wetenschappelijke publicatieprojecten zoals Heinrich Boies *Erpétologie de Java* of Hermann Schlegels *Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien*. Het laatstgenoemde boek verscheen tussen 1837 en 1844 in Düsseldorf. Boies *Erpétologie* werd uiteindelijk nooit gepubliceerd, maar het handschrift is vanwege de bijgevoegde tekeningen die door Pieter van Oort en andere wetenschappelijke tekenaars zijn vervaardigd nog steeds van belang voor biologisch onderzoek.⁶⁴